

הסכמי שביתת הנשק

— מבט לאחור

אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי

הנשק היו באותה עת קו במפה שטרם נתבסס על מציאות יישובית יהודית, ובינם לבין היישובים היהודיים נשתרעו מרחי בים ריקים ופערים גדולים. ביסוס הגבר לות על עובדות יישוביות, שרק הן יכלו לתת לגבולות תוקף מדיני ממשי, דרש זמן והאזניות כביכול של הסדרי שביתת הנשק, היא שהעניקה את הזמן שנדרש לממש זאת. גם ההוראות שניתנו למשלחת שניהלה את המשא ומתן עם מצרים היו להגיע להסדר זמני. שטחה של ישראל בקווי התייחוס של הסכמי שביתת הנשק היה גדול בכשלושים אחוזים מהשטח של המדינה היהודית בגבולות החלטת החלוקה מ-29 בנובמבר 1947. הפעולה היישובית הענפה להפיכת הגבר לות החדשים לעובדות מדיניות, נתאפשרה הודות להסכם שביתת הנשק.

הסכמי שביתת הנשק הותירו מספר פרשיות שסוכמו בצורה עמומה, ומספר פרשיות, ביחוד כבהסכם עם ירדן, הושארו פתוחות במפורש. רק בצורה זאת, כשכל צד יכול היה לפרש את הנוסח כחפצו, או רק על-ידי עקיפת בעיות, יכלו הצדדים להסכים להסכמים. דא עקא, תחבולות אלה שהיו מועילות בשעתן, הולידו לאחר מכן מחלוקות קשות, וההסכמים, במקום להיות מקום מפגש, הפכו לזירת התנגשויות. עם זאת, יש לציין שהרבה סכסוכים – הסדרים למקרים של מעבר גבול בטעות, ואף חלוקת שטחים, יושבו במסגרת הוועדות המשותפות להסכמי שביתת הנשק.

* הרון ברנדוט שהתמנה ל"מתווך מטעם האו"ם" במאי 1948 הציע ביוני 1948 תכנית לפיה הגבולות שיקבעו יהיו אלה של תחילת ההפוגה הראשונה ואם כי הגליל המערבי יכלל במדינה היהודית, כל הנגב יינתן למדינה הערבית ואילו ירושלים תינתן לירדן באוטונומיה של שכונותיה היהודיות. תכנית שנייה שהציע דמתה לראשונה בקווים הכלליים בשינוי עיקרי שהציע לחזור להחלטת החלוקה לגבי ירושלים כ"גוף נפרד". התנהל משא ומתן בין ארצות הברית ואנגליה לכפות תכנית זו, ושר החוץ האמריקני הודיע במפורש על תמיכתו בה. התפיסות אלה העמידו את ממשלת ישראל בנסיבות קשות מאוד.

מההפוגה הקיימת אל שלום של קבע בארץ-ישראל.

ואכן גם ברמה התיאורטית נחשבת שביתת הנשק כשלב מעבר שאפילו הוא עצמו איננו סיום מלחמה, אלא הוא מהווה חוליית קשר לקראת סיום המלחמה. בדיווחו למועצת הביטחון ציין המתווך בפועל ד"ר באנץ' את ייחודם של הסכמים אלה בכך שבשעת החתימה עליהם לא נקבע מועד שבו יפוג תוקפם, אלא שתוקפם זה יימשך כמעט כהסכם אי התקפה מתמיד עד אשר יוחלפו על ידי הסדרי שלום. שביתת הנשק, הגדיר ראלף באנץ', היא חיסול המלחמה מהבחינה הצבאית ורק השלום הוא חיסול המלחמה מהבחינה המדינית. גם הערבים סברו בתחילה כי ההסכמים הללו הם רק אמצעי של ארעי, ורק תוך כדי המשא ומתן העקר שהתנהל אחר-כך במסגרת "ועדת הפיוס" בלזאן למדו שהם יכולים להפוך את ההסכמים למסגרת של קבע, שאיננה דורשת מהם התקדמות. כך פרדוכסאלית הפכה שביתת הנשק מגשר לשלום לתחילת שלום.

דומני, שהתפתחות זו הייתה נוחה גם לישראל. במאמרי ציינתי אז שמלאכת התיווך נסתבכה בשתי מגמות סותרות: להביא לשלום ולייצב את הפסקת פער לות האיבה. דווקא הארעיות כביכול של הסדרי הפסקת אש ושביתת נשק היא שאפשרה לייצב את ההפוגה ואילו חתירה להסדרי שלום, שהם הסדרים סופיים, הייתה מסבכת את המשא ומתן בהתמקחות קשה ומעלה בפני ישראל דרישה לסגת לגבולות החלטת החלוקה מנובמבר 1947 אם לא לגבולות גרועים מאלה, ולפתרון כפוי על-ידי המעצמות שהיה עלול לצמק את ישראל לממדים של תכנית ברנדוט הראשונה או השנייה. כדי להיחלץ מגזרות אלה נדרשה ישראל להסכים למשא ומתן לשביתת נשק, ואפילו לויתורים בעבורו. ראוי גם לזכור שאותם גבולות, כפי שנשתמנו על ידי מה שנקרא אז "קווי התייחוס" של שביתת

"חתימת הסכמי שביתת הנשק יכולה להיחשב המאורע המדיני החשוב ביותר בתש"ט. השתתפותנו במו"מ להסכמים אלו הייתה הופעתנו הראשונה על במה בינלאומית כצד שווה עם יריבנו, אם לא למעלה מזה. בקשתנו להתקבל לאו"ם, שהיגשנו לפני ההסכמים הללו נדחתה. אושרנו כמדינה חברה באו"ם רק לאחר שכבר נחתמו שלושה הסכמים... בהסכמים אלו ניתן אישור להישגינו הצבאיים. מבחינה פנימית חשיבותם של ההסכמים היא בזה שהם מאפשרים לנו לפנות למפעל הבניין והי-צירה, ייצוב הצבא, עלייה וקליטה".

במשפטים אלה נפתח מאמר שכתבתי בסוף שנת 1949, סמוך לסיום המשא ומתן, אשר מנתח ומסכם את ההסכמים ואשר ראה אור בספר השנה לעתונאים תש"י. כיום יכולים אנו להשקיף על ההסכמים הללו מפרספקטיבה של שלושים וחמש שנים, ועומדת השאלה: כיצד נעריכם, כשאנו נהנים מן הידיעה מה קרה בעקבותיהם, ידע שלא היה לנו בשעת המשא ומתן.

ב-1949 רווחה תפיסה שהסכמי שביתת הנשק הם צעד ביניים, "אמצעי זמני" כפי שניסחה זאת החלטת מועצת הביטחון מיום 16 בנובמבר 1948, ואשר מתוקפה נערכו ההסכמים, כדי "להקל את המעבר

* ראש המחלקה ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית, ירושלים. היה ראש אגף המודיעין בצה"ל בשנים 1955 – 1959.
ב-1949, היה קצין קישור בין משרד החוץ לצה"ל בדרגת רב-סרן, והשתתף במשלחת הישראלי למשא ומתן על שביתת הנשק עם מצרים ועם ירדן, ובשיחות רודוס.

משלחת ישראל לשירות רודוס. מחבר הרשימה — אז בדרגת רס"ן — שני משמאל

אכן השואלים שאלה כזו נהנים מחוכמה בדיעבד, ויודעים נתונים ותוצאות של תהליכים שלא היו ידועים לאחר אים למשא ומתן בשעת המעשה. מהצד הישראלי יש לציין לא התנהל המשא ומתן כלל מתוך ותרנות יתרה, מתוך חששות ויראה מפני סמכות האו"ם להגביל את דרישותינו, או מרתיעה מלהפך את פקודות האו"ם כדי לשפר את תנאינו. יש לזכור שאותה שעה היה מעמד האו"ם חזק, וטרם עורער על-ידי היריבות שבין המעצמות. להפך, היו אלה השנים הראשונות של האו"ם ושתי המעצמות תמכו בו לחזקו. ישראל העזה להתעלם מהחלטותיו ומהסדרי הפסקת האש של נציגיו כשסברה שתוכל להפיק מכך תועלת. מדיניותה הייתה תקיפה ונועזת. עוד תוך כדי המלחמה היה תיאום טוב בין מבצעי צה"ל שפעמים היו כרוכים בהפרה של פקדת האו"ם, לבין פעולות מדיניות ודיפלומטיות שנועדו לתת להם כיסוי והצדקה. הדברים אמורים במבצעים שנערכו לאחר הכרזת ההפוגה השנייה

המשא ומתן לשביתת הנשק, ראשונה בהתערעורות ההסדרים של שביתת הנשק ב-1956 וראשונה בהסכם השלום שנחתם כשלושים שנה לאחר הסכמי שביתת הנשק. כבמקרה הסכמי שביתת הנשק אף בהסכם השלום חלו ביחסים התקררות והתרופפות, אלא שהפעם היה התהליך מהיר יותר משהיה בהסכמי שביתת הנשק. הגם שהסכמי שביתת הנשק היו רק הסכמי שביתת נשק, ולא שלום, היותם הסכמים עם ארבע שכנותיה הערביות של ישראל נתנה להם מידה של חוזק בהשוואה להסכם השלום, שהוא הסדר בודד עם שכנה אחת, אמנם החשובה בשכנות, ואשר הסכנה ליציבותו נובעת גם מכך שזהו הסכם עם מדינה אחת, והתדרדרות ביחסים עם שכנות אחרות עלולה להשפיע על היחסים עם מצרים. בהסתכלות היסטורית לאחור עולה תמיד השאלה: האם אכן הפקנו את מלוא התועלת מן המשא ומתן ומן ההסכמים, או שמא יכולנו להשיג בהם תנאים טובים יותר?

ועדות אלה שימשו במשך שנים מקום מפגש רשמי יחיד בין ישראל לשכנותיה. לנוכח ההחמרה שחלה לאחר מכן ביחסים בין ישראל למדינות ערב, נדמו התהליכים של יישוב סכסוכים במסגרת הוועדות המשותפות, הארוחות המשותפות, התכופות בין הצדדים, או למשל החיים המשותפים, כולל שיתוף בשירותים של יחידה מצרית וישראלית בניצנה שהייתה מקום מושב של מטה הוועדה המשותפת, לאיזה פרק אידיולי שלא ייאמן.

נכון שהוועדות לא התפתחו לחממה שבה יצמח השלום, אך לאמיתו של דבר גם לא נועדו לכך. ההסדר הטריטוריאלי הארעי של שביתת הנשק נתברר כיציב למדי. הוא שונה רק ב-1967, כלומר, לאחר כעשרים שנה ואילו ההסדרים האחרים שסוכמו בביטוי "משטר שביתת הנשק", והמפגשים בין הצדדים ליישוב בעיות שעלו בגבולות, נתמוטטו עוד לפני כן. מצרים הייתה הראשונה בניהול

ב-19 ביולי 1948, כגון "יואב" ("עשר המכות") – לפריצת הדרך לנגב, "חירם" בגליל ו"חורב" – להשלמת סילוק המצרים מהנגב, ואשר הוא שהביאם לשולחן המשא ומתן. אחר כך, תוך כדי המשא ומתן לשביתת הנשק, נערכו פעולות צבאיות שנדרשו כדי לבסס תביעות מדיניות. מבצע "עובדה" שנועד לתמוך בתביעת ישראל לנגב הדרומי עד אילת נערך ב-6 עד ה-10 במרס 1949 לאחר שהמשא ומתן עם ירדן כבר החל, אולם רק לאחר שהסכם שביתת הנשק עם מצרים שכבר נחתם ב-24 בפברואר 1949, הבטיח את האגף הימני שלנו, "ניטרל" את המצרים ואיפשר לרדת דרומה. במקביל נערך מבצע אמפיבי לתפיסת עין גדי וכן השתלטות על המורדות הדרומיים-מזרחיים של הרי יהודה. פעולות לתפיסת עמדות נערכו גם ממש ערב התחלת המשא ומתן עם הסורים, וזאת חרף הפוגה והפסקת אש שאסרו על תנועת כוחות צבא. אכן התוקף של העמדות והתביעות הישראליות במשא ומתן בא מכוח ההישגים בלחימה.

שגורה האשמה שמדינאים מבוזים ליד שולחן המשא ומתן יתרונו שהשיגו בדמם אנשי הצבא בשדה הקרב. אולם דומה שלא כן היה לגבי הסכמי שביתת הנשק. כרגיל, שביתת נשק מקפידה את קווי הלחימה, ואילו במקרה זה קוים אלה אפילו הועתקו לטובת ישראל, תוך כדי המשא ומתן כתוצאה מדיפלומטיה שנתמכה באיום של הפעלת כוח מבלי שהופעל.

הדברים אמורים בצירוף לישראל של השטח המכונה "המשולש הקטן" בשומרון; צירוף מעבר ואדי ערה; הרחקת השליטה הערבית מהכרמל, וכן בהבאת הסורים לסגת מהקוים שבהם נערכו אל קו הגבול הבינלאומי מימי המנדט.

בעיקרו של דבר, רק בניצנה ניטלה מאתנו טריטוריה ואולם גם שם היא פורזה והועמדה לרשות ועדת שביתת הנשק.

כדרך העולם היו ויכוחים וחילוקי דעות בתוך קבוצת שליחינו למשא ומתן – בין הקבוצה המדינית לקבוצה הצבאית ובקרב כל קבוצה. אך דומה שכללית לא נרחק מן הדיוק, אם נקבע שפעולות המשא ומתן היו מתואמות ומוצלחות. משא ומתן זה היה בשביל המדינה ראשית צעדיה בתחום הדיפלומטי והמדיני, ולנושאים ונותנים היה זה מפגש

חתימת ההסכם המדיני ברודוס. במרכז ראלף באנץ'; מימין – ויזיה והירדנים ומשמאלו – קולונל ריוולי והישראלים – מארכיון רוזן

מרדכי מקלף (מימין), שבתאי רוזן, יהושע (ג'וש) פלמון ונציג מפקוד הצפון בהפוגה בשיחות בצפון – מארכיון רוזן

המשלחת לשיחות שבה"נ עם סוריה ליד מחניים – מארכיון רוזן

בלי שיעור רגשי נקמה ושנאה בלב שכנינו – ואל יהא דבר זה קל בעיניכם". הדברים נאמרו על השגת משמר הירדן במשא ומתן ובלי כוח, ואולם דומה שהם מסכמים את מגמתו המדינית.

הארץ לא שקטה אחר הסכמים אלה ארבעים שנה, ובן גוריון גם לא הציגם כאילו באמצעותם הגענו למנוחה ולנחלה. באותו נאום מסכם הוא ציין: "גבולות מדינת ישראל קיומו עכשיו בהסכמים בינלאומיים עם כל שכנינו הערביים – ואף בדבר זה אין לזלזל, אם כי אין להפריז בערכו. גם בגושפנקה של האומות המאוחדות אין לזלזל וגושפנקה זו עוד אין לנו. אך הסכמינו עם ארבע מדינות ערב – אם כי אלה הם לפי שעה רק הסכמים צבאיים ולא פוליטיים – יש להם משקל בינלאומי ומגבירים את מעמדנו באומות המאוחדות. זהו ערכם המדיני של ההסכמים".

אסיים בהערה שיש בה משום התרש-מות סובייקטיבית גרידא. דומני שכל היש-ראלים שנטלו חלק במשא ומתן להסכמי שביתת הנשק זוכרים אותו לברכה כפרק נאה בחייהם. אני רוצה לאחל לאלה מאיתנו שהשתתפו וישתתפו בהתדייני-ויות להסכמים עם מדינות ערב שיחושו תחושה דומה כלפי פועלם.

שיהיו לנו לרועץ לא רק מצד הערבים אלא אף מצידן של המעצמות ותוך נקיטת זהירות מ"תפסת מרובה לא תפסת".

בנאומו בכנסת ב-2 באוגוסט 1949 מיד לאחר גמר המשא ומתן עם סוריה אמר בן גוריון בין השאר: "ידענו שבמאמצים מדיניים לא יסולקו כמה סכנות חמורות הצפ-ויות למדינה או לשטחים חיוניים בה... הצבא הופעל לא מתוך קלות דעת ופזי-זות, ולא מתוך הנחה שאנחנו ואפסנו עוד. וודאי לא מתוך זלזול באו"ם ובדעת הקהל בעולם... אך כששקלנו את כל הסכנות והסיכויים הגענו לידי מסקנה שבתנאים הקיימים עלינו לנקוט גם בפעולה מדינית וגם בפעולה צבאית... אלא שבכל הפעו-לות הצבאיות לא הסחנו את הדעת מהמטרה הסופית של המלחמה – ביצור עצמאותה של מדינתנו וברית שלום עם העולם הערבי... ויתרנו לא מתוך לחץ ושעבוד, אלא מתוך רצון להגיע לידי הסכם, כצעד לקראת שלום יציב, ומכל ההסכמים יצאנו ברכוש גדול, פוליטי וטריטוריאלי, דווקא משום שידענו לוותר. כל ויתור שלנו אם כלפי מצרים, אם כלפי עבר הירדן ואם כלפי סוריה – הרחיב את גבולנו וחזק את מעמדנו בארץ ובמזרח התיכון ובעולם כולו".

בדברים אלה יש בוודאי סתירה לדימוי שגוי שנתקבל בקרב חוגים בארץ כאילו גישתו של בן גוריון הייתה של "או"ם שמו"ם" או "לא חשוב מה שיאמרו הגוים חשוב מה שיעשו היהודים". בן גוריון העריך מאוד את תגובות האו"ם, המעצ-מות דעת הקהל והדגיש זאת גם בדברים נוספים שלא נכללו במובאה. גם כשה-תעלם מהוראות האו"ם והפר אותן הוא נקט אמצעים למנוע יצירת רושם של בועט המזלזל בהפגנות באו"ם. להפך, הוא נקט טכסיסים כדי ליצור רושם שכאילו בהפרה יש משום ציות. פניית עורף לפקודות האו"ם לא באה לתת לעמנו פיצוי פסיכולוגי ש"אנו חשובים", אלא כדי להשיג הישגים, לא כמחווה אלא כאמצעי לתוצאות, ולכן גם לא הייתה מלווה בחרפות, אלא להפך באר-גומנטים להצדיק את פעולתנו. כביטוי של בן גוריון באותו נאום "לא בשלילה שחציית אלא בהסברה ננומקת". רק כך הושגו הישגים מדיניים של ממש.

בן גוריון חתר בעוז לניצחון ואולם סיווגו כדברי משפט אחר מאותו נאום: "ניצחון זה הרים את קרן ישראל בעולם"

ראשון עם משא ומתן מדיני, אך עם זאת הם גילו מצד אחד תקיפות ומן הצד השני הרבה כשרון אלתור והמצאה. אני מרשה לעצמי לומר זאת דווקא משום שחלקי במשא ומתן היה שולי שבשולי כמשתתף זוט, ולרוב יותר מסתכל ממשותתף.

אולי דווקא להעדר הניסיון של הנוש-אים ונותנים נודע היתרון של חופש ממעמסת תקדימים, ומשום כך רעננות מחשבתית.

גם ה"תפוקה" של המשא ומתן הייתה ניכרת. המשא ומתן שלושה הסכמים: עם מצרים, עם לבנון ועם ירדן נמשך רק כחודשיים וחצי. יותר מחדש נמשך המשא ומתן עם מצרים (13.1.49 – 24.2.49) ואילו המשא ומתן עם ירדן בשני מפלסיו – בארמון שונת נימרין וברודוס – נמשך פחות מחודש (4.3.49 – 23.3.49). המשא ומתן עם לבנון התנהל במקביל למשא ומתן עם ירדן על-ידי משלחת ישראלית שנייה ונסתיים בשלושה שבועות (1.3.49 – 3.4.49). המהירות שבה נסתיימו שני ההסכמים עם ירדן ועם לבנון נתאפשרה גם משום שהסכמים אלה עוצבו לפי המתכונת של ההסכם עם מצרים שכהסכם ראשון דרש עבודה מאומצת רבה של המתווך, ד"ר באנץ'. אכן ניתן היה להתגבר על הבעיות המרובות עם ירדן בעזרת היחסים המיוחדים שנטו משכבר הימים עם המלך עבד-אללה ואשר הם שאפשרו לנהל משא ומתן ישיר עמו ועם שליחיו.

המשא ומתן עם סוריה היה ממושך יותר ונמשך שלושה חודשים (5.4.49 – 20.7.49). לאור הנסיבות הבלתי נחרצות שבהן נסתיימה הלחימה עם סוריה והמיר קוח הקשה על השטחים המפורזים היה משא ומתן זה מהיר למדי.

למשלחות וביחוד למשלחת הראשונה עם מצרים, שהייתה ברמה גבוהה יותר מהמשלחת למשא ומתן עם סוריה ולבנון, ניתן חופש פעולה רב לטכס ולנקוט עמדות. אמנם בהכוונה הכללית ניכרת הייתה שליטתו העליונה של בן גוריון, שדווקא משום שלא היה מעורב במישרין במשא ומתן יכול היה להנחותו בצורה כללית. גישתו הכללית, שדומני גם כיוונה את מדיניותו במלחמה, הייתה לחתור ולהגדיל את מאחזיה הטריטוריאליים ואת הישגיה של ישראל ככל אשר היה ניתן, אולם זאת, תוך הימנעות מלהגדיש את סאת ההתגררות, כדי למנוע תגובות

• בן גוריון, יומן המלחמה, עמ' 999.